

**ÁCS TIVADAR (1901–1974):
SZENTMÁRTONY IGNÁC (1718–1793), A BRAZÍLIAI MAGYAR
CSILLAGÁSZ¹**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István
vezetésével, közreműködött: Vargha Domokosné.**

Szentmártony Ignác 1718. október 28-án született a Zágráb megyei Kotáriban. Tizenhét éves korában, 1735. október 27-én lépett a jezsuita rendbe. Bölcséletet Grazban, a teológiát Bécsben végezte és a grazi főiskolán matematikát tanított. A bécsi egyetemen tanára volt Hell Miksa magyar jezsuita csillagász, aki később világhírré emelkedett, midőn 1769-ben Sajnovics Jánossal, a finn-ugor nyelvészet úttörő tudósával megfigyelte Észak-Norvégiában a Vénusz átvonulását. Hell Miksa érdekes egyénisége, vonzó előadásmodora végleg csillagászt formált belőle. Kora fiatalságától fogva bújta a szakmunkákat. Híre messze elterjedt, úgyhogy mikor a spanyol és portugál gyarmatok határainak megállapítására került sor, Hell Miksa, már mint a bécsi jezsuita rendtartomány generálisa őt ajánlotta. Így érte V. János, portugál király meghívása. Királyi csillagásszá és tanácsossá nevezték ki és visszatérte esetére messzemenő kedvezményeket és kitüntetésekkel helyeztek kilátásba. 1749-ben utazott többedmagával a brazíliai misszióstelep székhelyére, Maranhãoba, a mai Parába, s innen kiindulva dolgozott tíz – a jezsuiták katalógusa szerint nyolc – évig az Amazonas és mellékfolyóinak, főleg a Rio Xingu, a Rio Tapajós és a Rio Madeira felvételezésén. Ugyanekkor a valóságban kitűzte a spanyol és portugál birtokok közötti, elméletben megállapított, délkör helyét. (...)

*

(...) Latin-Amerika magyar kutatói közül kétségkívül (...) Szentmártony Ignácot illeti a rangelsőség. De – azt hiszem – Brazília összes nemzetbeli kutatói között is. Életét a 'Földgömb' februári számában ismertettük.² Erre a tanulmányomra vonatkozóan most Szelez Arnold São Pauló-i bencés lelkész igen érdekes adatokat közöl Caleiras brazíliai történetíró 'Circa Jesuitas Brasiliensis et Goanos in persecutione Pombali' című munkájából. Ezek az adatok még jobban megvilágítják a nagy magyar tudós szerepét és jellemét Brazíliában. (...)

Caleiras művének XVIII. fejezetében leírja Szentmártony elfogatásának történetét is. 1760. június 18-án Gomes királyi megbízott egy szakasz katonával kiment az Ibyrajusban levő

---

¹ Forrás: Ács Tivadar: Délamerikai magyar utazók a XVII. és XVIII. században. = Földgömb, 1938. pp. 67–74, 113–117, 150–153. (A részlet megtalálható: p. 70, 158.) + Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. Bp., 1940. pp. 184–192.

² A Földgömbben megjelent cikk a következő: Ács Tivadar: Délamerikai magyar utazók a XVII. és XVIII. században. = Földgömb, 1938. pp. 67–74, 113–117, 150–153.

jezsuita rezidenciába, hogy a Pombal rendeletére már megkezdett deportálásokat itt is végrehajtsa.

„Amint Gomes belépett Szentmártony szobájába José Gouveia nótárius és Crispin Lobo csapattiszt kíséretében, az utóbbiak megjegyezték, hogy »ez ellen a jezsuita ellen, úgy látszik, semmit sem lehet tenni, hacsak meg nem akarják sérteni a királyi rendelkezéseket, mert Szentmártony nem is portugál és nem is volt beosztva egyetlen jezsuita provinciában sem a birodalom határain belül«. Gomes semmiféle megokolást nem mondott. Szentmártony átadta neki összes pénzét, amit a királytól kapott, ami még nagyobb kár volt, ez alkalommal mindenét elveszítette, köztük a nagy gonddal készített matematikai munkájának kéziratát is.”

„Felmerülhet azután a kérdés, miért kellett mindenéből kifosztani a tudós jezsuita atyát. Erre vonatkozóan Visconde de Porto Seguro klasszikus munkájában közölt titkos utasításokban találjuk meg a feleletet. Az utasítások értelmében, a különböző földmérő expedíciókat kellő számú katonaság kíséri; a katonák feladata, hogy a munka nyugodt menetét biztosítsák, s ugyanakkor szigorú meghagyásuk volt arra is, hogy minden följegyzést, rajzot gondosan számon tartsanak, hogy valamely külföldi hatalom kezébe ne jussanak, s hogy semmiféle magánjegyzetet senki ne készítsen, éppen ezért ellenőrizték még a levelezésüket is. Ha pedig valaki visszatér Európába, akkor semmiféle feljegyzést ne vihessen magával. Ugyancsak ő értesít bennünket, hogy Szentmártony Ignác az északi expedíció harmadik csoportjába volt beosztva, amelynek tagjai: Gregorio Rebello, Guerreira Camacho kapitány, astronomo Szentmártony atya stb. Munkakörük a Madeira folyótól a Jauru torkolatáig terjedt. Visszatérőben a Botuca, az Araguaia, Tocantins, s végül Maranhao, Ceará, Rio Grande kapitányságok térképezése egészen a Parahibáig.”³

Szentmártony atyának, Fáy Dávidnak, magyar és egyéb nemzetiségű többi szerzetesnek Lisboába történt szállításáról Caleiras a következőket derítette fel:

„Szeptember 12-ét megelőző éjjel Gomes Mouraoval, a tisztekkel, s egy csapat katonával, rendőrrel ment a jezsuiták kollégiumába; a szobákból elővezettette az atyákat a folyosóra, ahol két sorba állíttatta őket. A két sor közé kimért távolságban egy-egy katonát, rendőrt állíttatott azzal a meghagyással, hogy várjanak, míg jelt kapnak. A jeladásra minden egyes atyához egy katona lépett átkutatva zsebét, inge alját, végigmotozva egész testét, amit bizony nem mindegyik végzett a kellő illedelemmel, hogy ha valami aranyra, ezüstre akad, azt elvegye. Miután ezt a becstelen és szentségtörő rendeletet végrehajtották, anélkül, hogy bármire is akadhattak volna, fegyveres katonák vezették őket a hajóra. (...)

Felejthetetlen tanújelét adta testvérei iránti szeretetének Szentmártony atya, akit már az imént említettünk, ami azoknak igen nagy vigasztalásukra szolgált. A hajó parancsnoka kérte, hogy válasszon magának külön helyet és ne maradjon a jezsuitáknak fenntartott helyen, s hogy étkezzék az ő asztalánál, de Szentmártony vonakodott ezt elfogadni, s megokolásul azt mondotta: Ő semmivel sem ártatlanabb, mint testvérei, hogy kényelmesebb sorsot érdemelne, mint ők. És mert a parancsnok naponta küldött neki külön ebédet, ő még csak meg sem ízlelte, meg sem nézte, hanem azonnal kiosztotta a betegek között, akiknek nagyobb szükségük volt rá. (...)

Végül december 1-jén a Tajo torkolatához jutottak, s mindjárt horgonyt is vetettek, mert szélcsend állott be. A hajón hamarosan megjelent Sao Vicente grófja, s megparancsolta az atyáknak, hogy mindannyian tartoznak odújukban tartózkodni, ami számukra volt fenntartva, s öröket állított annak bejáratához. A következő napon folytatták útjukat, s a belemi kikötőben vetettek horgonyt. Már késő este volt, amikor mindenkinek felírták a nevét, hazáját, szüleit. Xavéri Szent Ferenc napján az atyák kérték, hogy lehessen nekik misét mondaniok, de visszautasították kérésüket. Aztán mindenüket egy halomra rakatták, s újból gondosan átvizsgálták, majd különböző csónakokra jelölték ki az atyákat. Délután mindegyiket külön-

³ Visconde de Porto Seguro: Historia Geral do Brasil. III. köt.

külön felszólították, hogy hagyják el a jezsuita rendet, ami három óráig tartott. Csak azután adtak nekik ebédet, néhány kenyeret, s két kis sajtot, ami bizony elég kevés volt annyi ember számára. (...)

Már az éj terjesztette sötét palástját, amikor a »Pretoria« hajóhoz bárkák érkeztek, s a jezsuitákat szétszították a bárkákra. Egyikbe lökték a portugál Joao de Sousát, a magyar Szentmártony Ignácot, a cseh Wolff Ferencet [Wolff, František], a bajor⁴ Kailing Józsefet, s Schwartz Mártont és a Szent-Julián erőd borzalmas földalatti börtönébe vitték őket, ahol eltemetve maradtak. A büntetés ezen megkülönböztetett nemét érdemelték, hogy külföldön születtek, ahonnét a király hívására és engedelmével jöttek, hogy a maranhaoi indiánokért dolgozzanak, nemzetért, s a vallásáért folytatott fáradhatatlan munkában. Mindezekért Carvalhotól a rettenetes sötét földalatti fogságot kapták. Még Szentmártony sem tudott megszabadulni ettől a szerencsétlen sorstól, akit pedig a király hívott meg munkára, mert Carvalho túltette magát minden királyi ígéreten, s így a börtön jutott osztályrészül annak a férfinak is, aki az általános közvélemény szerint szent volt.”

*

Báró Lebzelter, lisboai osztrák követ, állandóan közbenjárt a foglyok érdekében, de eredményt csak 1777-ben sikerült elérnie. Szentmártony és Kailing tizennyolc évi fogság után szabadult ki. Lebzelter azonnal magához hívatta őket, és ezer-ezer pengő útiköltséget adott nekik. Együtt jöttek Genováig. (...) Szentmártony Bécsbe igyekezett, ahol nagy tisztelettel fogadták. Mária Terézia külön kihallgatáson hallgatta ki, Szentmártonynak töviről-hegyire el kellett mesélnie fogsága történetét. A királynő kegydíjat biztosított számára, de az agg tudós lemondott róla a szegények javára. Beliczára, majd Csáktornyára vonult vissza plébánoskodni. 1793. április 15-én halt meg Zala megyei tuzskulanumában. (...)

---

⁴ Ez szintén téves, mert magyar volt.